

Н.О. Гаврилюк *

ГЛЕЧИК ІЗ САРАТИ¹

Наведено нове зображення добре відомого фахівцям глечика з кургану 10, поховання 13 біля с. Сарата на Одещині, розкопаного в 1888—1990 рр. Ф.І. Кнауером. Візуальне вивчення посудини свідчить, що орнаментация, нанесена дрібнозубчастим штампом, пізніше підправлена, внаслідок чого волюти, які характерні для кераміки культури Басарабь, закінчуються голівками змії. Висловлено припущення, що глечик, орнаментований у стилі кераміки цієї культури, міг «дожити» до ранньоскіфського часу. К л ю ч о в і с л о в а: ранньоскіфський час, Північне Причорномор'я, Кнауер, Сарата, культура Басарабь.

Глечик із Сарати добре відомий фахівцям-скіфологам. Він інтерпретується як одне зі свідчень проникнення на територію Північно-Західного Причорномор'я кераміки «фракійського вигляду» (Мелюкова 1979, с. 68—69, рис. 23; Ванчугов, Черняков 1984, с. 18, рис. 3, 12; Ванчугов 1998, с. 38; Махортых 2005, с. 356, рис. 137, 1; Дараган, Подобед 2013, с. 40; Кайзер, Гаврилюк, Кашуба, Кулькова 2017, с. 143, рис. 5, 3). Знайомство зі знахідкою у фондах НМІУ² дозволило дещо відкоригувати інформацію про цю посудину.

Глечик походить із розкопок професора Київського університету Ф.І. Кнауера, проведених у 1888—1990 рр. біля німецької колонії Сарата в «Аккерманском уезде Бессарабской губернии» (Кнауэр 1889). Курганна група була розташована за 15 верст (16 км) на північ від с. Сарата (нині районний центр Одеської обл.) Автор розкопок стверджує, що кургани розташовані «у долині ріки» (Кнауэр 1899, с. 31). Однак план місцевості, надрукований раніше (Кнауэр 1889, с. 32) (на що не звернули

увагу дослідники, котрі неодноразово публікували знахідки із Сарати), свідчить, що курган, який нас цікавить, був локалізований на лівому березі р. Сарата на мисі при впадінні в неї р. Ручай. Він входив у групу з п'яти (11, 10, 5, 9; і, можливо, 12) курганів (рис. 1). Раніше об'єднувались в одну дві курганні групи біля зазначеного села — кургани лівобережні, що тут описуються, і правобережні, розташовані на правому березі р. Сарата. Оскільки вони знаходилися, як зазначає дослідник, на землях пана Фріденсфельде (Кнауэр 1889), то всі кургани вважались такими, що походять з однієї групи, й іноді кераміка з кургану 3 (кубок з орнаментом та черпак) описується як знахідки із Сарати. Однак, вони віднесені та зашифровані у фондах НМІУ до знахідок із Мирнопілля (Фріденсфельде). Насправді з групи Сарата, розташованої на лівому березі, походить лише один глечик, який тут описується.

Глечик походить із кургану 10, який знаходився в центрі групи. Його висота складає 5,5 м. Насип розтягнутий по лінії північ-південь і має параметри 24/28 м на 30/32 м. Під насипом виявлено 18 поховань різних історичних епох (рис. 2). Курган досліджувався «колодязем» розміром 15 × 17 м, стратиграфія (у сучасному розумінні) не простежувалася, але відзначаються т. зв. «поверхи», які дозволяють певною мірою простежити взаємне розташування похованих. Також зазначається, що поховання, яке нас цікавить, було розташоване в центрі кургану на глибині 0,4 м від його вершини (Кнауэр 1890, с. 35), на одному рівні з похованням 12.

Поховальна яма поховання 13, як і в інших подібних об'єктах, не простежена. Похований описаний досить точно: скелет лежав «на спині головою к западу, лицом и ногами на восток. Ноги вытянуты, при чем, правая лежит вертикально на левой. Рост 1,6 м. Череп распался. Долихоцефал. Лоб не совсем низкий и более прямой. Расстояние между глазных костей 0,1 м, между плечами — 0,43 м. Правая рука вытянута вдоль туловища, нижняя часть левой лежала над жи-

* ГАВРИЛЮК Надія Оксентіївна — провідний науковий співробітник Інституту археології НАН України, доктор історичних наук. **ORCID:** 0000-0002-2369-5701. *Гаврилюк.gavrylyuk_na@ukr.net*

¹ Робота здійснена при виконанні проекту № 90 216 Фонду Фольксваген.

² Автор вдячна співробітникам Національного музею історії України О. Пукліній та С. Діденко за допомогу в роботі у фондах НМІУ.

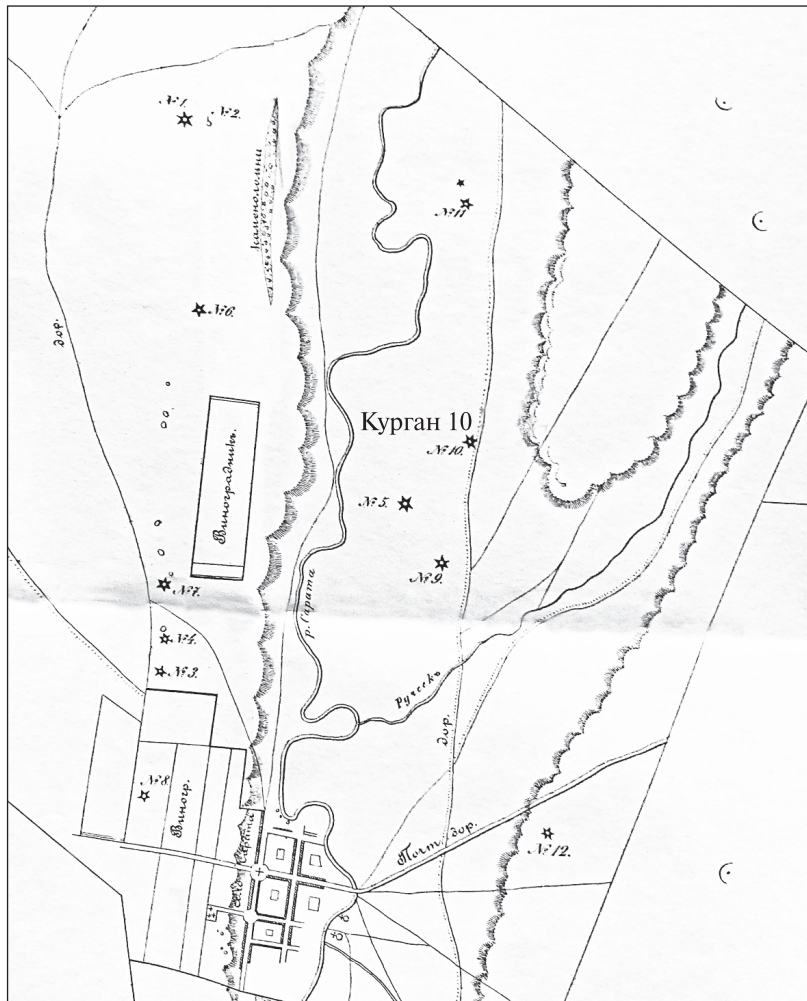

Рис. 1. План курганных групп біля с. Сарата (Кнауэр 1888)

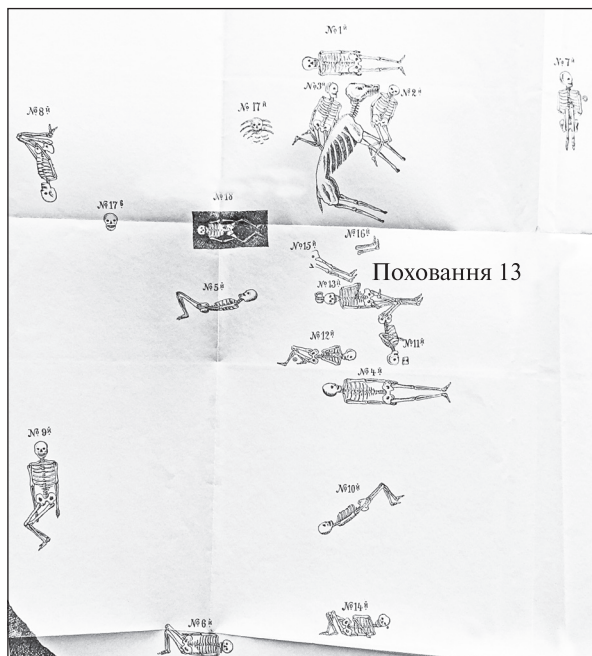

Рис. 2. Курган 10 біля с. Сарата (Кнауэр 1890)

вотом. Следы дерева. Непосредственно за головой стоял довольно большой и цельный горшок с широким основанием, с ушком, процарапанною, белой краской выкрашенною орнаментациею» (Кнауэр 1890, с. 35).

Немає сенсу зупинятися на описі всіх знахідок із передськіфських поховань із кургану 10, оскільки вони докладно описані, проаналізовані та продатовані В.П. Ванчуговим (Ванчугов 1998, с. 36—41). В.П. Ванчугов датував поховання 13 VIII — першою половиною VII ст. до н. е. Він погодився з А.І. Мелюковою щодо приналежності глечика із Сарата до кераміки культури Басарабь (Мелюкова 1979, с. 68—69). Відзначимо лише, що всі знахідки, у тому числі антропологічні, передані «с разрешения Комиссии, для исследования Физико-медицинскому обществу при университете св. Владимира» (ОАК за 1899 год., с. 41). Пізніше вони опинились у фондах НМІУ, оскільки знахідки з музею Університету були передані до цієї музейної установи.

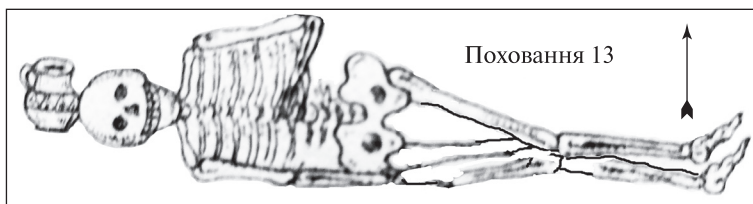

Рис. 3. Поховання 13 кургану 10 (Кнауэр 1890)

Рис. 4. Глечик із поховання 13 кургану 10 біля с. Сарата 1 — зображення посудини (за: А.М. Мелюкова 1979); 2 — глечик із фондів НМІУ; 3 — фрагмент декорування глечика із Сарати

Однак зупинимося на глечику з поховання 13 кургану 10 біля с. Сарата, опис якого та зображення в публікаціях Ф.І. Кнауера не викликають сумнівів щодо його ідентифікації. Глечик із Сарати (НМІУ, № 4551) відноситься до закритих посудин із циліндричним горлом, з відігнутими вінцями, кулеподібним, трохи приплюснутим тулубом та плоским дном. Стрічкова ручка кріпилася до краю посудини та її плічка. Висота глечика становить 17,5 см, діаметр вінець — 11,8 см, тулуба — 20 см, дна — 9,5 см. Виготовлена посудина з темно-сірої, гарно відмудленої формувальної маси з включенням овальних частинок базальту в тісті. Зовнішня поверхня покрита чорним лошінням. За формальною класифікацією посудина від-

носиться до типу 10, варіанту 2 лошеного посуду з ручками із поховань передскіфського періоду (Гаврилюк 2017, с. 135).

Глечик декорований орнаментом, що займає всю його поверхню і виконаний відбитками дрібнозубчастого штампа (рис. 4, 2). Під вінцями знаходиться облямівка 1,0 см завширшки, заповнена скісними відрізками. Від смуги у трьох місцях спускаються подовжені трикутники гострими кутами донизу, заповнені горизонтальними дрібнозубчастими відрізками. Гострі кути цих відрізків упираються в невисокі круглі виступи-горбки, оточені жолобками. На плічках під жолобками та під гострими кутами верхніх трикутників розташовані такі ж подовжені трикутники, гострий кут

кожного з яких доходить майже до дна посудини. Під жолобками, на плічках посудини розташована облямівка, заповнена повторюваними косими відрізками, спрямованість яких на деяких ділянках змінюється. Кінці цієї облямівки під нижнім кріпленням ручки посудини утворюють волоти, що відзначалися на зображеннях посудини до візуального її вивчення (Мелюкова, 1979, с. 69, рис. 23; Ванчугов 1998, с. 38, рис. 1, 7—8; рис. 4, 1 та інші), і закінчуються простими завитками.

Знайомство з декоруванням глечика із Сарати *de visu* дозволяє стверджувати, що волоти закінчуються двома голівками змії (рис. 4, 3). Добре «читається» відкрита паща (без жала) і очі кожної змії. Між вертикальними трикутниками звисають напівкруглі «драпірування» шириною 1,7 см, також виконані зубчастим штампом. Обмежені ними ділянки заповнені короткими горизонтальними жолобками (рис. 4, 1, 2). Відзначимо, що весь орнамент був затертий пастою. Волота із головою змії праворуч була заповнена білою пастою, а ліворуч — рожевою. Збільшення зображень дозволяє висловити припущення про те, що голівки з'явилися дещо пізніше. Вони нанесені глибокими насічками, а не дрібнозубчастими відбитками. Біла паста, що заповнює голівку змії праворуч, більш щільна. Зразки маси із заповнень відбитків дрібнозубчастого штампу та із зображення обох голівок відібрано для ґрунтовних аналізів. Можливо їхні результати дозволять більш впевнено говорити про особливості декорування посудини. Однак зазначені спостереження вже зараз дещо змінюють оцінку зображення на посудині із Сарати. Можна припускати наступне:

1. Можливо, йдеться про різночасові зображення. Основна орнаментация, без сумніву, була нанесена під час виготовлення посудини в середовищі культури Басарабь. Зображення голівок нанесене трохи пізніше. Імовірно, при підготовці посудини для використання в поховальному ритуалі. Адже зображення змії у багатьох народів мало хтонічне значення, не ка-

жучи вже про те, що посудина знайдена в похованні поряд із головою небіжчика.

2. Глечик декорований не геометричним, а сюжетним орнаментом. Поява реалістично зображених голівок змії дозволяє пригадати скіфській звіриний стиль. Можливо, поховання із Сарати було здійснене вже в ранньоскіфський час із використанням посудини, що довгий час зберігалась як реліквія.

3. Якщо подібні спостереження отримають додаткові аргументи, поховання 13 у кургані 10 біля с. Сарата можна буде включити в нечисленну групу ранньоскіфських поховань степової зони.

Ванчугов В.П. Киммерийские погребения Южной Бессарабии (из коллекций Национального исторического музея). *Древнее Причерноморье. IV -е чтения памяти профессора Петра Осиповича Карышковского*. Одесса, 1998, с. 36—45.

Ванчугов В.П., Черняков И.Т. Северо-Западное Причерноморье на рубеже эпох бронзы и железа. *Ранний железный век Северо-Западного Причерноморья*. Киев, 1984, с. 5—24.

Гаврилюк Н.А. Лепная керамика ранних кочевников Северного Причерноморья (IX — первая половина VII в. до н. э.). Киев, 2017.

Дараган М.Н., Подобед В.А. Жаботинский горизонт и черноговоровская культура: хронологические соотношения. *Причерноморье в античное и раннесредневековое время*. Ростов-на-Дону, 2013, с. 32—46.

Кайзер Э., Гаврилюк Н.А., Кашуба М.Т., Кулькова М.А. Сосуды «фракийской группы» из степных предскифских погребений в Северном Причерноморье: возможности изучения. *Археология та давня історія України. Старожитності раннього залізного віку*. Київ, 2017, вип. 2 (23), с. 137—151.

Кнауэр Ф.И. Чтения Ф.И. Кнауэра о произведении им раскопки курганов в Южной Бессарабии (описании раскопанных курганов). *Чтения в Историческом обществе Нестора Летописца*. Киев, 1888, кн. III, с. 30—49.

Кнауэр Ф.И. Вторая археологическая раскопка около села Сарата (в Южной Бессарабии). *Чтения в Историческом обществе Нестора Летописца*. Киев, 1889, кн. IV, с. 31—41

Кнауэр Ф.И. Раскопки в Аккерманском уезде. *Труды XI Археологического съезда в Киеве. Протоколы*. Москва, 1902, т. II, с. 150—151.

Махортых С.В. Киммерийцы Северного Причерноморья. Киев, 2005.

Мелюкова А.И. Скифия и фракийский мир. Москва, 1979. Отчеты Археологической Комиссии за 1899 г. Санкт-Петербург, 1902, с. 150—151.

Надійшла 30.08.2018

Н.А. Гаврилюк

Ведущий научный сотрудник Института археологии НАН Украины, д.и.н.,
ORCID: 0000-0002-2369-5701. Гаврилюк gavrylyuk_na@ukr.net

КУВШИН ИЗ САРАТЫ

Показаны результаты визуального исследования известного и неоднократно опубликованного кувшина из погребения 13 кургана 10 у с. Сарата на Одешине, раскопанного профессором Киевского университета св. Владимира Ф.И. Кнауэром в 1888—1890 гг. По публикации первых результатов исследований Ф.И. Кнауэра уточняется локализация и состав курганной группы. Приводится описание погребения 13 и сосуда, стоявшего за головой погребенного.

Изучение декора кувшина с Сараты *de visu* в Национальном музее истории Украины позволяет утверждать, что волюты, характерные для культуры Басараби, заканчиваются не просто завитками, как считалось ранее, а двумя головками змей (рис. 4, 3). Правая волюта с головкой змеи была заполнена белой пастой, левая — розовой. Увеличение изображений позволяет предполагать, что головки появились несколько позже. Они нанесены глубокими насечками, а не мелкозубчатым штампом, которым выполнен орнамент сосуда. Белая паста, заполняющая головку змеи, справа более плотная. Указанные наблюдения несколько меняют оценку изображения на сосуде с Сараты.

Возможно, речь идет о одновременных изображениях. Так, основная орнаментация была нанесена при изготовлении сосуда в среде культуры Басараби. Изображение головок появилось позже, возможно, при подготовке сосуда к использованию в погребальном ритуале — ведь изображение змей у многих народов имело хтоническое значение. Таким образом, кувшин декорирован не геометрическим, а сюжетным орнаментом. Появление реалистично изображенных головок змей позволяет вспомнить скифский звериный стиль. Возможно, захоронение из Сараты было осуществлено уже в раннескифское время с использованием сосуда, который долгое время хранился как реликвия. Если эти наблюдения получают дополнительные аргументы, захоронение 13 в кургане 10 около с. Сарата можно будет включить в немногочисленную группу раннескифских погребений степной зоны.

К л ю ч е в ы е с л о в а: раннескифское время, Северное Причерноморье, Кнауэр, Сарата, культура Басарабь.

Nadiia O. Gavryliuk

Dr. Hab., Leading Researcher of the Institute of Archaeology, the National Academy of Sciences of Ukraine,
ORCID: 0000-0002-2369-5701, gavrylyuk_na@ukr.net

THE JUG FROM SARATA

The results of the visual study of well-known and repeatedly published jug from grave no. 13 of the barrow no. 10 near Sarata village in Odesa Region are shown in the paper. The barrow was excavated by professor of the Kyiv St. Volodymyr University F.I. Knauer in 1888—1890. According to the publication of the first results of study, the localization and composition of the barrow group is specified. In the paper the burial no. 13 and the vessel which was placed behind the skull are described.

The study of the decoration of Sarata jug *de visu* in the National Museum of History of Ukraine allows to conclude that the volutes typical for the Basarabi Culture were ending not only with curls as was previously considered but with two heads of snakes (fig. 4, 3). The volute with the snake head was filled with white paste on the right side, and with pink paste on the left. The enlargement of images suggests that the heads appeared later. They were marked by deep notches, not by a small-notched stamp by which the ornament of the vessel was spouted. The white paste filling the head of snake is more dense on the right side. These observations somewhat change the opinion on the image on Sarata vessel.

Probably the images were made in different time. So, the initial decoration was engraved during the manufacture of the vessel among Culture of Basarabi. The image of the snake heads was added later. Perhaps it was done while preparing the vessel for a funerary ritual — after all the snake image had a chthonic meaning in many cultures. There was made a conclusion that the jug was decorated not with geometrical but with subject ornament. The availability of realistic depicted heads of snakes allows recall the Scythian animal style. No one can exclude that the Sarata burial had been made just in the Early Scythian time using the vessel preserved as a relic for a long time. If such observations will receive additional arguments

the burial no. 13 of the barrow no. 10 near Sarata could be included in the small group of Early Scythian burials of the Steppe zone.

Key words: Early Scythian period, Northern Black Sea area, Knauer, Sarata, Culture of Besarabi.

References

- Daragan M.N., Podobed V.A. Zhabotinskii gorizont i chernogorovskaia kultura: khronologicheskie sootnosheniia. *Prichernomore v antichnoe i rannesrednevekovoe vremia*. Rostov-na-Donu, 2013, pp. 32-46.
- Gavriliuk N.A. Lepnaia keramika rannikh kochevnikov Severnogo Prichernomoria (IX - pervaiia polovina VII v. do n. e). Kyiv, 2017.
- Kaizer E., Gavriliuk N.A., Kashuba M.T., Kulkova M.A. Sosudy "frakiiskoi gruppy" iz stepnykh predskifskikh pogrebenii v Severnom Prichernomore: vozmozhnosti izucheniia. *Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy. Starozhytnosti rannoho zaliznogo viku*. Kyiv, 2017, no. 2(23), pp. 137-151.
- Knauer F.I. Chteniia F.I. Knauera o proizvedenii im raskopki kurganov v Iuzhnoi Besarabii (opisanii raskopannykh kurganov. *Chteniia v Istoricheskoi obshchestve Nestora Letopistca*. Kiev, 1888, vol. 3, pp. 30-49.
- Knauer F.I. Vtoraia arkheologicheskaia raskopka okolo sela Sarata (v Iuzhnoi Besarabii). *Chteniia v Istoricheskoi obshchestve Nestora Letopistca*. Kiev, 1889, vol. 4, pp. 31-41.
- Knauer F.I. Raskopki v Akkermanskom uezde. *Trudy XI Arkheologicheskogo sezda v Kieve. Protokoly*. Moskva, 1902, vol. 2, pp. 150-151.
- Makhortykh S. V. Kimmeriitcy Severnogo Prichernomoria. Kyiv, 2005.
- Meliukova A.I. Skifiia i frakiiskii mir. Moskva, 1979.
- Otchety Arkheologicheskoi Komissii za 1899 g. Sankt-Peterburg, 1902, pp. 150-151.
- Vanchugov V.P. Kimmeriiskie pogrebeniia Iuzhnoi Bessarabii (iz kollektsii Natsionalnogo istoricheskogo muzeia). *Drevnee Prichernomore. IV-e chteniia pamiati professora Petra Osipovicha Karyshkovskogo*. Odessa, 1998, pp. 36-45.
- Vanchugov V.P., Cherniakov I.T. Severo-Zapadnoe Prichernomore na rubezhe epokh bronzy i zheleza. *Rannii zheleznyi vek Severo-Zapadnogo Prichernomoria*. Kyiv, 1984, pp. 5-24.